

чески разрушило бы само сознание, коль скоро оно само имеет предметную природу, которая зависит от некоего содержания: прошлого или нынешнего, имеющего свой источник во внешнем или во внутреннем опыте.

Способность сознания быть лишь в качестве содержащего нечто: мысль, образ, понятие, отношение – быть только содержательным сознанием – вот что, по Г. Г. Шпету, определяет его предметность. Это, помимо всего прочего, лишает сознание возможности помыслить *ничто*, а также и самого себя как ничто, лишает его возможности быть бессодержательным. Сознание как бы обречено на свою предметность, которую оно же в определенном смысле и конституирует, продуцирует, творит. О своеобразной «борьбе» Г. Г. Шпета против *ничто* достаточно красноречиво написал В. В. Бибихин: «Шпет ни в коем случае не может, не хочет признавать реальности ничто, для него оно только наше представление, от дурного нигилизма. В пределе всего *ничто* – нет; все вещи, пусть идеальные, видимые другим, мудрым зрением вещи... надрывное стремление Шпета засыпать пропасть ничто «символом», «поэтическим образом», «творчеством», «поэзией» нам кажется безнадежным. Трезвее признать то, что он сам сказал, не слыша сам себя: кроме действительности – ничто» [1, с. 355–356]. И далее: «Теперь мы можем понять, ...зачем внутренняя форма, когда уже есть символ, – почему, имея уже символ, Шпет сохраняет внутреннюю форму. Ему нужно много всего, он будет умножать сущности, чтобы забросать бездну Ничто» [1, с. 359].

Возможность продуцировать, создавать свои собственные конструкты и предметные формы, без усмотрения непосредственной связи с предметом восприятия, составляет основу творческой мощи сознания. Все ограничения, которые ставит Г. Г. Шпет на пути оперирования с реальностью, касаются лишь определенного разряда нигилизирующих процедур. Как бы странно это ни воспринималось в связи со сложившимся стереотипом в отношении Г. Шпета, но философ весьма внимательно следил за успехами положительной теологии в России и рассматривал ее появление в этой стране, скорее, как благо. Любого рода конструктивный подход приветствовался им безоговорочно, лишь бы он соответствовал тому духу сдержанного реализма, сохраняющего вещь как эстетический предмет, подход, который разделял и сам Г. Г. Шпет.

Библиографические ссылки

1. **Бибихин В. В.** Внутренняя форма слова / В. В. Бибихин. – СПб.: Наука, 2008. – 420 с.
2. **Гегель Г. В. Ф.** Феноменология духа. Система наук. Часть первая. / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем. Г. Г. Шпета. – СПб.: Наука, 1992. – 444 с.
3. **Хайдеггер М.** Вещь / М. Хайдеггер // Историко-философский ежегодник: 1989. – М.: Наука, 1989. – С. 269–284.
4. **Шпет Г. Г.** О различных значениях термина «форма». Доклад. (Протокол заседания ГАХН). Автограф. Отдел рукописей РГБ. – Ф.718, к. 21, ед. хр. 29, 6 л.
5. **Шпет Г. Г.** Некоторые черты из представления Н. О. Лосского о природе (По поводу кн.: Лосский Н. Материя в системе органического мировоззрения. – М., 1916) / Г. Г. Шпет // Мысль и слово: Философский ежегодник; под ред. Г. Шпета. – М., 1917. – Т. 1. – С. 368–374.
6. **Шпет Г. Г.** Ответ Канатчикову / Г. Г. Шпет // Литературная газета. – 1930. – 17 февр.

Надійшла до редколегії 21.12.2009

УДК 141.8

Т. С. Павлова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРАВА І ДЕРЖАВИ У РОБОТІ Г. В. Ф. ГЕГЕЛЯ «ФІЛОСОФСЬКА ПРОПЕДЕВТИКА»

Розглянуто питання філософсько-правової проблематики Г. В. Ф. Гегеля. Особлива увага приділена практичному духу, у рамках якого і набувають розвитку держава і право у роботі «Філософська пропедевтика» Г. В. Ф. Гегеля.

Ключові слова: право, мораль, держава, практичний дух, свобода волі.

Рассмотрены вопросы философско-правовой проблемы Г. В. Ф. Гегеля. Особое внимание уделено практическому духу, в рамках которого и получают развитие государство и право в работе «Философская пропедевтика» Г. В. Ф. Гегеля.

Ключевые слова: право, мораль, государство, практический дух, свобода воли.

It examined questions philosophical-legal problems of G.V.F. Hegel. The special attention is spared to the practical spirit within the framework which is got development there is the state and right in process «Philosophical Propaedeutics» G.V.F. Hegel.

Keywords: right, moral, state, practical spirit, freedom wills.

Право, на думку Гегеля, виступає об'єктом філософського дослідження. Методи, які використовує філософська наука, повинні застосовуватися і до такого специфічного об'єкта філософського дослідження, як право. Філософсько-правові питання про поняття права, свободу, державу належать філософській науці, у той час як прикладними, спеціальними питаннями застосування об'єктивованого права – закону, займається юриспруденція. Таким чином, філософ розмежовує сфери: знання про право – це сфера філософського знання, основним завданням якого є вирішення гносеологічних аспектів права, і прикладного знання – юриспруденції, завданням якої є правильне застосування загального, універсального права до конкретних емпіричних випадків.

Формування уявлень про право у філософії Гегеля проходить процес генезису. У цьому процесі відбувається наукове обґрунтування мислителем своїх правових поглядів, вони вписуються у загальний контекст його філософської системи, яка теж постійно трансформується. Розгляд такого генезису представляє науковий інтерес перш за все в тому, що дозволяє більш повно дослідити різні аспекти правового вчення. Свого довершеного наукового вигляду воно набуває у праці «Філософія права», що достойно вважається однією із найважливіших і значимих робіт в історії філософсько-правової думки. В цій роботі представлений шлях права як шлях об'єктивного духу: від абстрактного права через мораль до моральності. Останнім ступенем розвитку об'єктивного духу є держава, у якій право, як свобода волі, набуває своєї справжньої дійсності. Саме тут Гегель зазначає справжнє значення і завдання філософії щодо науки про право. Він зауважує, що ця робота, оскільки в ній міститься наука про державу, буде спробою осягнути і зобразити державу як дещо

розумне у собі. У якості філософського твору, вона повинна бути якомога далі від того, щоб конструювати державу такою, якою вона повинна бути; повчання, що у ньому міститься, не може бути направленим на те, щоб повчати державу, якій їй слід бути; його мета лише показати, як держава, цей універсам моральності, повинна бути пізнана [3, с. 54].

Робота «Філософська пропедевтика» являє собою етап розвитку філософського вчення Гегеля про право. Погляди на державу і право, що розкриваються тут філософом, дозволяють розглянути важливі аспекти шляху пізнання права, дослідити правові проблеми з урахуванням всіх етапів розвитку знання про право у Гегеля. Предметом цієї роботи Гегель ставить людську волю, перш за все, у співвідношенні індивідуальної волі до загальної. У даній роботі він визначає, що правові, моральні і релігійні поняття належать до умоглядного світу [4, с. 7]. Воля виступає змістом, предметом себе самої. Вона повинна розвиватися у напрямку усвідомлення загального. Правова сфера повинна розглядатися з раціональної точки зору. Проблемне поле філософії Гегеля, і правової проблематики зокрема, ніколи не залишало байдужими дослідників. Останнім часом інтерес до неї тільки зростає. В останні декілька років були проведені цікаві дослідження і захищені докторські дисертації з питань філософії Гегеля російськими фахівцями В. І. Коротких і Ю. Р. Селівановим, у своїх дослідженнях вони намагалися вирішити проблемні питання системи і методів його філософії, вписати роботу «Феноменологія духу» у його загальний філософський контекст. Щодо місця і ролі права у системі філософії Гегеля свій вклад зробили такі фахівці, як Т. І. Ойзерман, В. С. Нерсисянц, М. В. Бикова, В. Г. Пушкін, О. О. Александров, О. С. Пашков та ін. У проведених ними дослідженнях приділяється певна увага державі як кінцевому результату генезису філософської думки Гегеля і фактично не проводиться аналіз етапів формування цього знання. Завданням даного дослідження є аналіз права і держави у роботі Гегеля «Філософська пропедевтика» у контексті його вчення про практичний дух.

У роботі «Філософська пропедевтика» вчення про право і державу виступають як включені в систему вчення про дух, який ще має назву практичний дух, а не об'єктивний, як на завершальних етапах розвитку системи. Практичний дух виступає як такий, що має онтологічне буття, тобто він не тільки має ідеї, він сам виступає як жива ідея [4, с. 196]. Виражає себе у зовнішньому наявному бутті, куди переносить свої внутрішні визначення і тим самим виражає себе як ідею. Практичний дух є проявом свободи волі, що розкривається як діяльність, тобто є активною об'єктивацією наміру.

Дух має своє визначення, таким визначенням є свобода. Визначення духу – це і є його закони. Але вони не є його зовнішніми, природними детермінаціями; його єдине визначення, в якому і міститься все інше, – це його свобода. Вона слугує і формою і змістом його закону. Останній може бути правовим, моральним або політичним [4, с. 198]. Практичний дух має три складові: право, мораль і політика. Ця структура не відповідає структурі об'єктивного духу, як вона представлена у «Філософії права», однак свобода вже виступає як визначення духу.

Гегель надає визначення праву – це ставлення людей один до одного як до абстрактних осіб. Протиправний вчинок є той, у якому людина не визнається як особа, тобто той, що порушує сферу свободи людини [4, с. 199]. Право тут розуміється, скоріше, в негативному сенсі: «не порушуй», ніж в позитивному:

«дотримуйся». Мінімальною правовою вимогою, таким чином, виступає вимога не порушувати прав інших, поважати інших як осіб. У праві поняття «особа» відрізняється від поняття «людина» тим, що особа виступає вже не просто як людина, а як суб'єкт права – правова людина, як така, що має права і може їх захищати, а також така, що поважає права інших осіб. Право у «Філософській пропедевтиці» виступає як вимога щодо його визнання і непорушення, а не вимога робити щось позитивне відносно абстрактних осіб, наприклад, робити для них певні послуги.

У такому понятті права міститься вольовий момент, який має два вираження: момент свободи і момент власності. Момент свободи виражається у тому, що свобода волі, яка протиправно не втручається у свободу іншого, є непорушною, а тому необхідною, вона є свідомо, добровільна відмова особи від вчинення правопорушення. Момент власності проявляється у тому, що власність є об'єктивоване «продовження волі особи» і виражається у тому, що зовнішня річ, власником якої є особа, робить її предметом своєї волі і тому право приватної власності є настільки ж непорушним, як і свобода волі особи. Свобода волі являє собою певний абсолют, тому і право на власність, що є об'єктивованим поширенням волі, теж є абсолютним. Гегель зазначає, що сфера моєї свободи містить мою особистість і відношення речі до неї; коли інші цю сферу порушують, то це може мати або тільки той зміст, що мені не належить лише дана річ, причому особистість мою визнають, або ж той, що не визнають саму мою особистість, що і буває у випадку насильницького заподіяння шкоди моєму тілу і життю [4, с. 200]. Невизнання права на приватну власність може означати, що воно є спірним, наприклад, коли незрозумілим є спосіб, яким особа набула це право.

Гегель встановлює межі сфери приватної власності. Вона може поширюватися лише на ті речі, які можуть бути відділені від особи. Мислитель зазначає, що особа може відчувувати від себе свою власність, а саме те, що дійсно є власністю, тобто, з одного боку, належить особі, а з іншого – має момент зовнішнього наявного буття. Невідчужувані, таким чином, мій розум, моя свобода, моя особистість і взагалі все те, що складає необхідний зміст моєї свободи [4, с. 199]. Робити якісь правові дії з власністю можна лише за умови свободи волевиявлення її власника, наприклад на основі договору. Дійсно, наприклад, розум особи не може бути предметом приватної власності. Але якщо особа завдяки своїм високим розумовим здатностям створить якийсь продукт, який може бути від неї відчужений і об'єктивований у зовні, то вона може ним розпоряджатися як річчю, так відбувається, наприклад, у праві інтелектуальної власності. Особа й її свобода волі повинні співвідноситися з загальною волею, тому, якщо особа порушує право іншої особи, вона діє не тільки проти неї особисто, у цьому її вчинку міститься неповага до загального, до громадянського суспільства і держави взагалі. Правопорушення направлено одночасно на трьох суб'єктів: на особу, щодо якої воно здійснене, на державу як загальне і ціле, на самого суб'єкта злочину, оскільки він належить до цього цілого. Мислитель розділяє дві правові сфери: право, що стосується власності, є предметом цивільного права; право, що стосується особистості, є предметом кримінального права [4, с. 201].

Мораль, на відміну від права, не є чисто негативною, вона доповнює моментом суб'єктивності практичну діяльність. Обов'язок у моралі не розуміється як дещо

зовнішнє, примусове, особа розуміє його як необхідний власне для неї, оскільки у моралі воля особи ще більше наближається до загального.

Обов'язок у Гегеля є предметом розгляду як права, так і моралі [5, с. 148]. Суттю обов'язку є добро, розумність, яка повинна бути присутньою у людських відносинах, зло є протилежністю добра, воно спрямоване на руйнування розумності і впорядкованості цих відносин. Обов'язок не повинен порушуватися, навіть якщо це відбувається випадково, кохання або чуттєвість не повинні брати верх над обов'язком. Обов'язок виступає як основа розумних відносин, на ньому і його особистому усвідомленні та виконанні можуть ґрунтуватися право і мораль.

Обов'язки поділяються у «Філософській пропедевтиці» на обов'язки перед собою, і означають перш за все самозбереження, розвиток духовної природи і освіти, яка допомагає підпорядкувати особисте загальному, вірніше сказати, побачити у загальному свою індивідуальну сутність. Наступний вид обов'язків – це обов'язки перед сім'єю. Особа усвідомлює свою власну належність до цієї природної спільноти і зобов'язана діяти у відповідності з її інтересами. Особа у шлюбі, звичайно, залишається приватною особою, але у сім'ї є спільна власність, тому розпорядження такою власністю повинне відбуватися під впливом пріоритету сім'ї, а не індивідуальних пріоритетів і бажань. І, нарешті, обов'язки перед іншими. Інші постають як дещо абстрактне, але своєї конкретності вони набувають у емпіричному відношенні до кожної особи. Тут реалізується обов'язок загального людинолюбства, який вимагає доброзичливості та надання певних послуг іншим, якщо вони цього потребують. Із відносин дружби, наприклад, випливає, що ці послуги можуть мати довготривалий характер і повинні бути заснованими тільки на свободі волі.

У розгляді держави Гегель вже дотримується уявлень про те, що вона є розумним утворенням, заснованим на загальних принципах, він зазначає, що держава є тим більш досконалою, чим більше відповідає розуму і чим більше індивіди згодні з духом цілого [4, с. 203]. У «Філософській пропедевтиці» вже з'являється поняття довіри, яке фігурує як довіра до держави. У своїх роботах філософ розвиває це поняття і застосовує його до сім'ї, громадянського суспільства. У даній роботі довіра виступає як довіра до держави та довіра у сім'ї. Особа у державі не сліпо підкорюється державним настановам, а оскільки вона за своїм поняттям є розумною, то особа довіряє її розумності як і власній. Ставлення особи до держави є усвідомлене, добровільне, розумне ставлення до цілого, яке теж є розумним. У розгляді держави Гегель привносить категорію «народний дух», яка у більш пізніх роботах ним використовується рідко. Він зазначає, що природне суспільство сім'ї розширюється до загального державного суспільства, яке являє собою зв'язок, що виник настільки ж завдяки природі, наскільки ж завдяки свободі волі, і засноване воно настільки ж на праві, наскільки і на моралі, але виступає взагалі не тільки як суспільство, що складається з індивідів, скільки як всередині себе єдиний, індивідуальний народний дух [4, с. 202–203]. Народний дух тут відіграє роль національної правосвідомості як чогось унікального в історії, що відображується у понятті «народний дух». Народний дух є необхідною характеристикою держави, влада у державі поділяється на гілки, що мають окремі функції. У середині держави містяться стани, до яких особи себе відносять в залежності від своєї трудової діяльності. Держава має конституцію у якій закріплені основні права осіб, а також принципи відношення їх до держави як до цілого. Влада хоча і поділяється на різні гілки, але являє собою дещо ціле.

Розрізнення повноважень різних гілок влади необхідне для того, щоб разом вони становили ціле, комплекс, систему.

У роботі «Філософська пропедевтика» Гегеля право і держава постають як елементи розвитку духу, який поки ще має назву практичного. Ці категорії представлені як такі, що мають свій постійний розвиток. Намічені основні категорії, у яких практичний дух має своє вираження. Право і мораль засновані на обов'язку, чим більш свідомість особи є розвинутою, тим більш обов'язок пов'язаний з внутрішньою сферою людини, не у розумінні суб'єктивізму, а у розумінні прийняття обов'язку як свого власного, а не такого, що є чимось зовнішнім, чужим. Розвиток свідомості і волі особи призводить до усвідомлення розумності прав і держави та їх необхідності. Розвиток духу являє собою не тільки розвиток свідомості, а й розвиток дійсності. Право виступає як реалізована свобода волі, а держава – як розумне ціле. Особа постає як така, що у своєму суспільному житті корелює особливу, суб'єктивну волю з загальною волею цілого, держави, загальна воля усвідомлюється нею як її власна. Поєднання особистої і загальної волі у результаті дає реалізацію як першої, так і другої, вони виступають не як такі, що суперечать одна одній, а як єдина розумна свобода волі.

Бібліографічні посилання

1. **Александров А. А.** Человек и общество в философии Гегеля. [Текст] / А. А. Александров. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2003. – 154 с.
2. **Быкова М. Ф.** Абсолютная идея и абсолютный дух в философии Гегеля. [Текст] / М. Ф. Быкова. – М.: Наука, 1993. – 269 с.
3. **Гегель Г. В. Ф.** Философия права. [Текст] / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
4. **Гегель Г.** Философская пропедевтика. // Работы разных лет. [Текст]: в 2 т. – М.: Мысль, 1973. – Т. 2. – 630 с.
5. **Нерсесянц В. С.** Философия права Гегеля. [Текст] / В. С. Нерсесянц. – М.: Юристъ, 1998. – 352 с.
6. **Ойзерман Т. И.** Кант и Гегель (опыт сравнительного исследования) [Текст] / Т. И. Ойзерман. – М.: «Канон +», РООИ «Реабилитация», 2008. – 520 с.
7. **Пушкин В. Г.** Сущность метафизики от Фомы Аквинского через Гегеля к Ницше и Мартину Хайдеггеру. [Текст] / В. Г. Пушкин. – СПб.: Лань, 2003. – 480 с.
8. **Тимофеев А. И.** Учение о человеке в философии Гегеля. [Текст] / А. И. Тимофеев. – М.: Мысль, 2008. – 320 с.

Надійшла до редколегії 11.12.09

УДК 130.2

О. В. Родный

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

«ЛИНИЯ ДЕМОКРИТА» И «ЛИНИЯ ПЛАТОНА» О СМЕХЕ

Розглянуто основні підходи до теорії комічного, сформовані в античному суспільстві. Розробка теорії сміху в Древній Греції мала основне значення для розвитку філософської рефлексії цього феномена в Новий час.

© Родный О. В., 2010